

Beteckning: HRJ:C10:3

Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Skuggan över Torsåker

En jungiansk analys av trolldomsprocesserna i Torsåker 1674-75

Ingrid Ottestig
Januari 2010

C-uppsats, 15 högskolepoäng
Religionsvetenskap

Jungiansk psykologi C
Handledare: Åke Tilander

Jag vet en sak som står
fjärran från solen
på Nastrand
dörrarna vetter åt norr
Giftdroppar faller
in genom rökhålen
Den salen är flätad
av ormars ryggar.
Där skall vada
i svåra strömmar
män som gav mened
och mördare
(Snorres Edda)

Abstrakt

Skuggan över Torsåker. En jungiansk analys av trolldomsprocesserna i Torsåker 1674-75. C-uppsats i Jungiansk psykologi. Högskolan i Gävle, 2010.

Syftet med uppsatsen är att synliggöra de karakteristiska drag som trolldomsprocesserna utvisar och jämföra och diskutera dessa mot en jungiansk teoribildning. Uppsatsen frilägger de orsaker forskningen givit för trolldomsprocesserna och lägger till en djuppsykologisk orsak med hjälp av den jungianska arketypteorin om det kollektivt omedvetna och arketypen Skuggan. Dessa händelser spred sig långsamt i en svårtydd bana från renässansens Italien, upp genom Europa för att småningom nå periferin Sverige och därmed Torsåker, där det enskilt största antalet dödsdömda avrättades i Sverige, 1675. Dess förlopp kan liknas vid en andlig farsot eller vid den jungianska termen Skuggan. En analys av anklagelsemyten visar att den består av både kristen och norrön symbolik med ett starkt inflöde av arketyriskt material från det kollektivt omedvetna, ett fenomen som ofta leder till masshysteri. De första tecknen på denna skugggrörelse är knappt synliga, eftersom de upplevs ligga långt borta i tid och rum. När händelserna kulminerar sveps alla instanser in i en händelsevirvel, där varken sunt förnuft eller rättvisa klarar av att balansera händelserna. Efter en viss tid då många offrats, visar sig dock en kritisk hållning från vissa högt uppsatta personer leda till besinning.

Nyckelord: Trolldomsprocesser, häxförföljelser, 1600-talet, Jung, arketypen skuggan, det kollektivt omedvetna, religionspsykologi.

Innehållsförteckning

1.1 Inledning	6
1.2 Syfte	7
1.3 Metod	7
2. Litteraturgranskning	8
2.1 Forskningsöversikt över trolldomsprocesserna	8
2.2 Sammanfattning	12
3. Teoretiska referensramar	14
3.1 Jung och vetenskapen	14
3.2 Skuggan – en teoriöversikt	14
3.2.1 Psyket	14
3.2.2 Det medvetna	15
3.2.3 Det omedvetna	15
3.2.4 Personlighetens utveckling	15
3.2.5 Den personliga skuggan	16
3.2.6 Skuggans verkningar	16
3.3 Diskussion	17
4. Händelserna i Torsåker 1674-75	19
4.1 Händelseutvecklingen i stort	19
4.2 Händelseutvecklingen i Torsåker	20
4.3 Händelsernas inledning, kulmination och avklingande	21
5. Analys av anklagelsemyten	24
5.1 Mytens faktiska innehåll	24
5.2 Analys av mytens latenta innehåll	24
5.2.1 Vardagsgöromål	24

5.2.2 Kompensationsinnehåll	25
5.2.3 Magiskt innehåll	25
5.2.4 Arketypiskt innehåll	26
5.2.5 Kristen och norrön symbolik	27
5.3 Sammanfattning	28
6. Sammanfattning och diskussion	29
Litteraturförteckning	33

Skuggan över Torsåker

1.1 Inledning

Jag stiger ut genom den lilla medeltida stenkyrkans port, från det svala dunklet inne i kyrkorummet, där den lyhörde fortfarande kan höra viskningar från svunnen tid, upphetsat allmogesorl, ängsliga eller trotsiga kvinnostämmor, ljusa barnaröster och allvarstygda, uppmanande mansstämmor. Härinne satt de alla under den sista gudstjänsten före det stora blodbadet på bergsknallen mellan de tre socknarna. Där satt släktingarna som skulle klä av dem inför halshuggningen och männen som skulle bilda stavkrets kring avrättningarna, så att ingen skulle rymma. Därinne befann sig dessa människor som de senaste åren levit i armod efter köldvintrar och missväxt, familjer som redan förlorat många av sina bästa män i kriget. Prosten predikade om helvetets plågor som straffar de ogudaktiga som förrått sin Gud och försvurit sig till Satan. Församlingen satt som förstelnade på de hårda kyrkbänkarna, männen till höger, kvinnorna till vänster om altaret, med predikstolen i hörnet framför sig. Flertalet dömda kvinnor var redan förbi av vinterns umbäranden och knappt vid medvetande. Historien berättar att många först efter gudstjänsten förstod att de gick sin död tillmötes längs den upptrampade stigen upp mot berget.

Jag blir stående strax utanför porten i det strålande solskenet över kyrkbacken och ser ut över de ljusgröna ängarna, det mörkgröna skogsbrynet med sina blånande skuggor bland granarna som avtecknar sig mot en sommarblå himmel. Några ängar söderöver från den gamla kyrkporten sett, har gravfältet från den fornnordiska tiden legat.¹ Kyrkan är uppkallad efter den platsen – Torsåkers kyrka. Spåren efter dessa gravar är djupt nedplöjda i de bördiga ängarna som en gång varit havsbotten. På den tiden syntes havsviken bortanför gravfältet. Kanske steg de gamla vredgade gudarna upp ur sina underjordiska gömslen denna svåra och jämmerliga tid, för att hämnas att de förvisats till sin osynliga hemvist av de kristna.

Kontrasten mellan traktens pastorala skönhet och de brutala avrättningar som här skedde för 335 år sedan, är påfallande och leder till många frågor: Hur kunde detta ske? Hur kunde människorna så förvandlas, att de tillät sina anhöriga gå i graven? Hur kunde landets lagstiftning godkänna denna massavrättning? Hur kunde kyrkan med sitt kristliga budskap godta detta? Varför råkade så många kvinnor illa ut? Hur orkade människorna leva vidare?

Vår värld våldtas med jämna mellanrum av förfärliga händelser som sveper över människorna som ett fruktansvärt oväder med blixtn och tordön. Vi minns judeförföljelserna, de röda khmerernas massaker på sina egna landsmän, Jugoslaviens sönderfall där granne vände sig mot granne med otaliga massgravar som följd, för att inte tala om inbördeskrigen i olika afrikanska länder där kvinnor och barn får lida svårt. Den mänskliga folksjälen syns ständigt ha behov av att vända sitt mörker ut och in till oerhörd smärta för många. Vissa grupper får ta lidandet, andra grupper åstadkommer det. Kan man spåra några karakteristiska kännetecken för ett sådant skeende?

Den här uppsatsen ämnar undersöka detta fenomen med utgångspunkt i trolldomsrannsakingarna i Torsåker 1674-75. Den kommer att översiktligt beskriva de historiska skeendena och för närmare analys av fenomenet använda en förklaringsgrund som inte förekommit i de allmänna forskningssammanhangen. Jag kommer att med hjälp av jungiansk teori analysera och diskutera de mörka händelser som utspelade sig här och om möjligt synliggöra aspekter

¹ Stattin (1996). *Torsåkers kyrka*, s. 21. Intervju med lokalguiden G. Nordquist, Torsåker.

av dessa skeenden på ett litet annorlunda sätt, för att därmed berika förståelsen av de underliggande psykologiska strukturerna i detta drama.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att synliggöra de karakteristiska drag som händelsen utvisar och att jämföra och diskutera dessa mot en jungiansk teoribildning.

- Vad orsakade det fenomen, som i folkmun kallades *det stora häxoväsendet*?
- Hur startar, kulminerar och avklingar händelseförloppet?
- Hur är vittnesmålen konstruerade?

1.3 Metod

Denna empiriska undersökning befinner sig i sin helhet inom det kvalitativa analysområdet, men svävar mellan olika traditioner. Den texttolkande delen hänförs till den hermeneutiska traditionen. I mina jämförelser mellan de historiska skeendena och den jungianska teoribildningen uppstår en hermeneutisk cirkel där dessa båda fenomen får belysa varandra, vilket förhoppningsvis sprider ljus över båda företeelserna.² I detta hänseende är min studie komparativ. Undersökningen är i viss mån fenomenologisk, då den syftar till att blottlägga essensen av de tragiska och svårbegripliga händelserna, för att om möjligt ge en ökad förståelse av desamma.

Jag använder mig alltså här av en religionspsykologisk tolkningsteori som redskap, den jungianska teoribildningen med några av dess olika arketyperiska begrepp, där *Det kollektivt omedvetna* och *Skuggan* är de mest centrala. Metoden för sagotolkning används till viss del.

Min uppsats kan indelas i två avdelningar:

Den första delen består av en litteraturgranskning. I syfte att finna svar på mina frågor är litteraturgranskningen det huvudsakliga tillvägagångssättet. Jag kommer att göra en forskningsöversikt som dels innehåller vad som intresserat forskningen, men även fakta om företeelsen, sådana de hålls för troliga av forskarna. Jag kommer även att göra en teoretisk översikt över de jungianska begrepp som används i analysen. Som grund för min översikt över händelserna i Torsåker används såväl bygdeforskarens verk som översättningar till modernare svenska av Jöns Hornaeus³ bok *”Sannfärdig berättelse om det för 100 år sedan förlupna Grufveliga Trulldoms-Oväsendet i Sverige, i synnerhet lämpadt efter Processen i Thorsåker och Angurmanland...”* Hornaeus skrift som gavs ut 1771, är av särskild betydelse, eftersom han under sin studietid hade möjlighet att skriva av delar av kommissionsprotokollen, vilka numer har förkommit.

Den andra delen utgörs av de analyser jag gör av materialet med hjälp av den jungianska teoribildningen. Det hela avslutas med en sammanfattning av de resultat jag tycker mig ha funnit och en slutdiskussion.

² Larsson, (1995).

³ Jöns Hornaeus var komminister i Torsåker pastorat, där han småningom efterträdde sin far, som var komminister i Ytterlännäs. Hans farmor anklagades som trollkona av visgossen. Hans morfar var kyrkoherden Watrangius i moderförsamlingen Torsåker under häxprocesserna i mitten av 1670-talet.

2. Litteraturgranskning

2.1 Forskningsöversikt över trolldomsprocesserna

Det europeiska häxväsendet har initialt studerats av engelska och amerikanska historieforskare. Småningom upptäckte man att engelskt häxväsen i stort liknade vad som gällde för stora delar av norra Europa. Den internationella forskningen fäste av språkskäl intresset på Frankrike och Tyskland, vilket medförde att det dröjde innan man fick klarhet i att häxförföljelserna tog sin början i renässansens Italien under 1400-talet.⁴ Under 80-talet genomgick studiet en revolution såväl kronologiskt som geografiskt. Fenomenet ses nu som ett renässanshistoriskt problem med Norditalien som centrum och Centraleuropa som epicentrum för en straffrättsförändring.⁵

Under 60-talet förenades historisk och socialantropologisk metod. Häxhysterin hade sin egen rationalitet, menade Hugh Trevor-Roper, som för första gången placerade in fenomenet i ett brett historiskt sammanhang. Han menade att massprocesserna var förklädda kättarförföljelser. De enstaka rättegångarna mot byhäxorna intresserade honom inte.⁶ Andra forskare kom att visa att häxprocesserna oberoende av de konfessionella skillnaderna fyllde en funktion på bynivå inom det folkliga trossystemet. Här uppstod i stället frågan om varför häxförföljelserna ändå tog slut? Intresset för interaktionen mellan ämbetsmannagrupper och andra läskunniga grupper och de anklagades sociala klasser har varit stort.

I *Häxornas Europa 1400-1700*⁷ beskriver flera forskare den långa och komplicerade process som diaboliserade de hedniskt folkliga troselementen. Under 1500-talet inföll höjdpunkten i denna process, då djävulsbesattheten övergick i djävulsdyrkan. Såväl de katolska som de protestantiska demonologerna analyseras. Den protestantiska häxlitteraturen uppehåller sig mer vid de folkliga magiska bruken än vid häxeri och domineras av själasörjarna, inte av jurister och filosofer. De flesta prästerna satte sig emot häxförföljelserna, menade Clark, om de medförde att man bortsåg från läran om hemsökelse enligt Jobs bok. Forskarna har olika synpunkter på inkquisitionen, där Tedeschi ser mer positivt på dess säkerhetsmått för att undvika processuellt missbruk i provintribunalerna, vilket kunde väntas förekomma. Man anlidade t.ex. läkare för att fastställa om död eller annan skada, *maleficium*, hade tillkommit av naturliga orsaker, d.v.s. inte av trolldom, en noggrannhet som inte förekom i den svenska rättshandlingen.⁸ Under denna tid fanns tre former av domstolar, kyrkliga, världsliga och inkquisitionens. Inkquisitionens häxtribunaler hölls från 1530 enbart i Italien, Spanien, Portugal med kolonierna. Den procedur som beskrivs i *Malleus Maleficarum* var avsedd för kyrkliga och världsliga domstolar och var oförenlig med inkquisitionens.

Malleus Maleficarum skrevs 1486 av en dominikansk inkvisitor, Heinrich Institoris och är känd för sin ingående handledning för lagmän om hur man skulle hantera häxor. Boken beskriver all sorts trolldom som dessa listiga och farliga fiender kunde utsätta sina medmänniskor för. Den kombinerar teologisk diskussion, illustrerande berättelser och råd till dem som arbetade med denna svåra hantering. Den utreder frågor som varför det är fler kvinnor än män

⁴ Ankarloo (1984), s. 357.

⁵ Ankarloo & Henningsen (1987).

⁶ Trevor-Roper (1969).

⁷ Ankarloo & Henningsen (1987).

⁸ Baroja (1987), Clark (1987), Tedeschi (1987).

som på detta sätt förråder Gud och vilka kvinnor som är mer fallna för att ägna sig åt övernaturlig tro och därmed för att bli häxor.⁹

I Sverige fanns vid trolldomsprocessernas tid både världslig och kyrklig lagstiftning på området samt de av konungen speciellt tillsatta trolldomscommissionerna. I dessa processer åsidosattes en hel del av de lagföreskrifter som vanligtvis gällde i svensk lagstiftning. Under Vasa-sönerna började undantag från rättspraxis i fråga om tortyr m.m. aktualiseras. Enligt Sveriges lag gällde att egen bekännelse eller sex mans vittnesbörd krävdes för att straffas till livet. En hel del tortyrframkallade bekännelser förekom redan här i trolldomsfall. Kontinentala föreställningar om trolldomsbrottet och därtill hörande rättsbruk började spridas, troligen påverkat genom det tyska inslaget i befolkningen. En viss påverkan menar Ankarloo att den danska rätten spred, av tortyr och vattenprov, vilket drabbade de sydsvenska landskapen. Danmark hade sedan 1520 lagfäst tortyr. Kyrkans starkare ställning under 1500-talet ledde till en kriminalisering av religiösa förbrytelser. Förbrytelsen mot Gud var ett huvudinslag i trolldomsbrottet. Tortyren blev dock aldrig en regelmässig del i den svenska straffprocessen¹⁰ Kyrkohistorikern Linderholm menar att man inte tillgrip någon egentlig tortyr eller gudsdöm på gammalt svenskt rättsområde, utom genom enskilda övergrepp, till skillnad mot trolldomsprocesserna i Bohuslän, som rådde under dansk rättsordning. Göta hovrätt använde flitigt tortyr, men hemställde dock till Kungl. Maj:t att slippa bränna de dödsdömda levande, vilket besvarades i februari 1670 med att de dömda först skulle halshuggas och därefter å båle brännas.¹¹

Forskning kring häxsabbaten har visat att denna tycks ha varit en teologisk konstruktion. Idéer om en västeuropeisk häxkult har visat sig felaktig. Historikern Robert Muchembled beskriver häxförföljelserna som en fruktans liturgi:

Genom dem spreds vanföreställningar som väsentligen hörde hemma bland den lärda kulturens yttringar, men som inte desto mindre skapade ångest och reell fruktan bland bondemassorna. Genom att hålla upp en djävuls- och sabbatspegel för folket vidgade demonologerna och juristerna klyftorna i bondesamhället och gav dem en kulturell, moralisk och religiös legitimering

Denna djävulsspegel visade en diaboliserad version av de sedvänjor och bruk som bondebefolkningen använde, vilket fick förödande verkan på de samhällen som visade sig ”öppna” för det budskap som riktades mot dem, d.v.s. för dessa förföljelser.¹²

Det stereotypa begreppet *Häxsabbaten* anser vissa forskare vara sammansatt av två olika bilder. Den första har utformats av den lärda världen och utgör idén om en fientlig sekt, inspirerad av djävulen. Den andra bilden hade sina rötter i den folkliga föreställningsvärlden och byggde på idén om vissa människors märkliga egenskaper, t.ex. att under extas kunna stiga in i dödsriket, ofta i ett djurs gestalt för att skänka välstånd till sitt samhälle, d.v.s. schamanens egenskaper. Schamanen hade den prästerliga ställningen i många urreligioner, de som kristendomen kallade hedniska. Sammanställningen av dessa begrepp anses ha skett i mitten av 1300-talet i Alperna och genom rättegångar spritts över Europa under sekelernas gång. Inkvisitorer, domare, demonologer och predikanter bidrog till att ge liv åt denna myt. Andra menar att sabbatsmyten är en diabolisering av den sicilianska fékulten. Forskaren Norman Cohn beskriver hur kristna redan på hundratalet demoniserades av greker och romare

⁹ Institoris (nytryck 2007)

¹⁰ Ankarloo (1984), s. 64.

¹¹ Linderholm (1918), s. 63.

¹² Muchembled (1987)

och beskrevs som rituella kannibaler med förkärlek till små barn och att de även höll erotiska orgier. Under medeltiden anklagades avvikande kristna grupper för att bjuda in Satan till liknande seder. Den seglivade fantasin har bidragit till den europeiska häxjakten, menar professor Cohn. Utan inslaget om häxsabbaten skulle häxjakten aldrig fått sådana proportioner.¹³ Den europeiska häxan sådan hon beskrivs i häxsabbatsmyten är en sammanslagning av två häxbilder, den ena är bilden av den onda vardagshäxan, den andra en bild av en nattflygande varelse i en mardrömsaktig antivärld.¹⁴

De europeiska häxförföljelserna har så många gemensamma drag att de måste ses som ett enhetligt fenomen summerar Ankarloo och Hemmingsen. Deras grundvalar låg i den juridiska och teologiska doktrinen, de drabbade mest kvinnor, de inföll under 1450-1750. Deras inledning, kulmination och tillbakagång sammanfaller med ett historiskt skede som präglas av den nationella furstestatens framväxt och konsolidering, av reformation och motreformation samt av det naturvetenskapliga paradigmskiftet och det cartesianska tvivlets genombrott hos den bildade eliten. En viss enighet rådde inom forskningen i slutet av 80-talet, att de europeiska häxförföljelserna är resultatet av en dynamisk situation, där ett centrum gradvis tvingar sina värderingar på en periferi. Konflikten på bynivå, som utlöste anklagelser om magiska skadegörelser, *maleficium*, omtolkades och diaboliserades av inkvisitorerna, de protestantiska prästerna och den byråkratiska eliten som börjat växa fram i de nationella furstestaterna. Maktens stränga uppfostrarroll drabbar de perifera grupperna som tvingas lägga bort sina vidskepliga eller anstötliga vanor och lära sig förnuft och ordning.

Häxförföljelsernas kronologi blir en indikation på olikheter i Europas historiska och kulturella utveckling, där perifera delar släpar efter. Mycket forskning har utförts i syfte att kartlägga och sammanställa ett ungefärligt tidsschema för processens kulmination och avveckling i delar av Europas norra och östliga periferi. I Danmark visas intensiteten vara som störst kring 1620 för att därefter avklinga. I Norge noteras en ökning av aktiviteterna efter 1617 då en ny mer repressiv lag införs vilket leder till en höjning av processens intensitet på 1660-talet. I Sverige och Finland ligger intensiteten på låg akademisk nivå fram till och exploderar med stora förföljelser på 1670-talet. För hela det nordskandinaviska området inklusive Norge och Island kan man urskilja en kulminationsfas under perioden 1660-80. I Nederländerna, Frankrike och England hade förföljelserna börjat upphöra efter 1610. Forskningen har uppmärksammat att avkriminaliseringen huvudsakligen grundades på juridiska överväganden och inte på senare decenniernas upplysning. En mer rationalistisk-skeptisk motideologi växte fram och ledde till förföljelsernas upphörande. Författarna efterlyser ökad klarhet vad gäller de strukturella förutsättningarna för dessa två ideologiska tankeströmningar, den demonologiska och den skeptiska motideologin.¹⁵

Den baltiska och nordskandinaviska häxtron uppvisar en del särdrag, som liknar vad vissa forskare identifierar som förkristna, schamanistiska idéformer i andra delar av Europa. På Island, i Finland och Baltikum är de anklagade huvudsakligen män. Folktrons magiska företrädare har i dessa kulturer varit övervägande män. Under inflytande av den europeiska häxtron accepterades så småningom att häxan var en kvinna. I Karelen ersattes aldrig tron på de manliga trollkarlarna. De svenska myndigheterna hade stora svårigheter att komma tillrätta med vad man uppfattade som avgudadyrkan som var vanlig i Estland. Man lyckades trots hot och påtryckningar inte fördriva den lokala religionen. Vissa forskare talar om att häxprocesserna ingick i en repressiv missionering, vilket utgjorde ett led i den expansiva statens

¹³ Cohn (1993).

¹⁴ Rowland (1987)

¹⁵ Ankarloo & Henningsen (1987), s.20.

maktutövning. Andra menar att det slutliga kristnandet av Europas landsbygd sammanfaller med häxförföljelsernas århundraden. En teori om häxförföljelserna utifrån den kronologi och geografiska utbredning de följer, är att överhetens tankevärld breder ut sig, tränger ut till folkets breda lager. I den statsbildningsprocess som pågick i tidens Europa var social integration en viktig förutsättning. Standardisering och deltagande var viktiga inslag, vilket ledde fram till nationallitteratur och läsundervisning för alla. Den starka statens ingrepp mildrades genom lokala maktutövare, fiskaler, nämndemän och taxeringsmän.¹⁶ I denna teori skulle alltså häxan, kvinnan vara det huvudsakliga offer som utgavs i processen mot en starkare statskontroll, en sorts förändringens syndabock.

Den forskning som sammanfattats ovan har utförts av historiker, rättshistoriker, religionshistoriker och antropologer. De flesta ägnar sig åt att fördjupa kunskapen om de faktiska händelserna och att lägga samman pusslet av såväl de geografiska som de tidsmässiga aspekterna av det totala skeendet. Antropologerna forskar om olika folklivssamband och vissa syns mycket intresserade av just det magiska innehållet i den tidens seder. Historieprofessorn Jeffrey B. Russel och författaren Brooks Alexander beskriver i sin bok *A history of Witchcraft* såväl magins historiska utbredning som de moderna häxkulterna eller religionerna i Britannien och Amerika. Författarna skiljer på fyra typer av häxor, de som praktiserar enkel trolldom, de som praktiserade djävulspakter, de som anklagades under häxjakterna och neopaganerna.¹⁷ Den här forskningsöversikten visar en mer fördjupad bild av dem som anklagades under trolldomsprocesserna.

Folkloristen och kulturhistorikern Per-Anders Östlings doktorsavhandling i etnologi¹⁸ behandlar bondesamhällets trosföreställningar kring Blåkulla, häxor och magi, som de framkommer i samband med trolldomsprocesserna i Norrland och Svealand 1597-1720. Östling har bl.a. jämfört Blåkullabeskrivningar i 1600-talets texter med motsvarande beskrivningar i folkloresamlingar från 1900-talet och funnit den verbala traditionen vara mycket stabil. Han undersöker även utgången av ett stort antal anklagelser för trolldom och dess konsekvenser inom Svea hovrätts jurisdiktion, varav en mindre del 19 personer, 2,5 %, ledde till dödsdomar. 519 kvinnor och 200 män anklagades. Östling förklarar den högre andelen kvinnor med att kvinnor traditionellt ansågs mer fallna för synd och trolldom och att det enbart var kvinnor som anklagades för mjölkstöld eftersom män inte mjölkade. Han menar också att överskottet av kvinnor i trakten p.g.a. att männen dött i krig kunde ha spelat en roll här. Han beskriver de speciella företeelser som förekom i samband med häxhysterin 1668-1677 som kritiklös användning av barnvittnen och även tortyr vid rättegångarna.

Även historieforskaren Linda Ojas doktorsavhandling behandlar attityderna kring magi i 1600- och 1700-talets Sverige utifrån magimålen i både världslig och kyrklig rätt i Mellansverige. Det juridiska magibegreppet innefattade tre typer av handlingar: magisk skadegörelse, oskadlig magi och förbund med Djävulen. Dock är det inte alla enskilda former för denna magi som är kärnan i Ojas undersökning, utan samhällets skilda förhållningssätt till magin dels utifrån sociala skikt, dels utifrån den förändring över tid som skedde. Hon beskriver skillnaden mellan den lärda överklassens skeptiska förhållningssätt till vidskepelse och de lägre klassernas fasta tro på allsköns magi. De högre skikten gjorde ingen skillnad mellan botande och skada åstadkommen genom magi, allt ansågs som brott mot Gud. Magin hotade den officiella religionen med sina likartade ritualer. Metoderna för att motverka vidskepelse antog under 1700-talet mildare former, som undervisning. Då sågs magi snarare som en

¹⁶a.a. s. 22.

¹⁷Russel & Brooks (2007).

¹⁸Östling (2002).

motsättning till den naturvetenskapliga idévärld som växte fram. Skillnaden mellan naturligt och övernaturligt lärdes ut.¹⁹

Det som förvånar mig i all denna forskning är bristen på problematisering av kvinnans offerroll i samband med häxförföljelserna. Så många män som utforskar dessa fruktansvärda händelser, så få som ser annat än strikt reellt på fenomenen. Reagerar gör dock nedanstående forskare:

Den amerikanska historieprofessorn Anne Llewellyn Barstow har lagt en kraftfull genderaspekt på häxförföljelserna. Hon reagerar på att tre faktorer praktiskt taget har ignorerats: Bristen på genderanalys i flertalet forskningsarbeten, den höga graden av våld i samband med förrättningarna och den sexuella naturen av våldet. Hon drar inledningsvis paralleller till vårt nutida samhälle:

We seldom question today that there is widespread violence against women because they are women, but few acknowledge that it is increasing. In the Unites States, one out of two women is a victim of sexual assault or domestic violence in her lifetime, and assaults against young women have risen 50 percent since 1974.

Hon beskriver förföljelsernas övergrepp på alla dessa kvinnor och menar att händelserna höll upp en spegel för maktens män i Europa till varning inför framtiden.²⁰

2.2 Sammanfattning

Forskare från ett flertal inriktningar har intresserat sig för de europeiska trolldomsprocesserna. De flesta är historiker, religionshistoriker, kulturhistoriker och rättshistoriker, men även psykiatrer, antropologer och etnologer har intresserat sig för ämnet. Få har ett genusperspektiv. Min forskningsöversikt täcker inte all forskning, utan är ett axplock som ger en relativt rättvisande bild över variationen.

Forskningen är huvudsakligen indelad i två inriktningar. Den ena riktningen inriktar sig på vad som geografiskt och tidsmässigt inträffat i skilda delar av Europa utifrån de rättsliga, byråkratiska och kyrkliga institutionernas roll i den kulturomvandling som tvingade bondbyarnas folk att överge sina traditioner för den moderna tidens idéer. Den andra grenen inriktar sig på den lokala dynamiken och undersöker de sociala och antropologiska bakgrundsfaktorerna.

Dessa forskare har gett upphov till ett antal teorier om orsakerna till häxförföljelserna:

1. Massprocesserna var förklädda kättarförföljelser, där de hedniskt folkliga troselementen diaboliserades. I denna process spelade Malleus Maleficarum och inkquisitionen en viktig roll. Dessa idéer utgick från ett centrum och tvingades småningom på periferin. Vissa forskare menar att det slutliga kristnandet av Europas landsbygd sammanfaller med häxförföljelsernas århundraden.

¹⁹ Oja (1999).

²⁰ Llewellyn Barstow (1994).

2. Interaktionen mellan ämbetsmannagrupper och andra läskunniga grupper och de anklagades sociala klasser har haft betydelse. Idéerna kring häxsabbaten syns ha varit en teologisk konstruktion som spred fruktan bland bondebefolkningen. Demonologerna och juristerna gav idéerna kulturell, moralisk och religiös förankring och den myt de på så sätt skapat vidgade därmed klyftorna i bondesamhället. Den lärda överklassen hade en skeptisk inställning till vidskepelse till skillnad mot de lägre klassernas tro på magi.
3. De europeiska häxförföljelsernas inledning, kulmination och tillbakagång sammanfaller med renässansens spridning, den nationella furstestatens framväxt och konsolidering, av reformation och motreformation och det naturvetenskapliga paradigmskiftet. Här syns en rörelse mellan två ideologiska tankeströmningar, den demonologiska och den skeptiska motideologin. Den senare bidrog till att processerna avklingade.
4. Processerna fyllde en funktion på bynivå inom det folkliga trossystemet, oberoende av de konfessionella skillnaderna. Här betonas den lokala dynamiken och man undersöker de sociala och antropologiska bakgrundsfaktorerna.
5. Häxförföljelsernas starka övervikt på kvinnliga offer beskrivs på skilda sätt, från att vara ett avtryck av den rådande maktordningen, där maktens män håller kvinnan nedtryckt med olika maktstrategier, till enbart realistiska förklaringsgrunder. Den manliga övervikten av anklagade på Island, i Karelen och de baltiska staterna visar hur stark makt de lokala myterna hade över det upplevda hotet och därmed över syndabocksutnämningen.

I denna översikt framträder det strukturella mönstret tydligt. Idéer och trosföreställningar på den kollektiva nivån arbetar via de högre samhällsklasserna sig långsamt ut mot de perifera delarna, såväl de geografiska områdena som de lägre samhällsklasserna, vilket gör skeendena till fenomen som utvecklas över tid. Min uppsats har som fästpunkt ett sådant perifert utsnitt, händelserna i Torsåkers pastorat och bondebefolkningen där, som grymt drabbades av tidens tro.

3. Teoretiska referensramar

3.1 Jung och vetenskapen

Jungs teorier uppehåller sig kring människans och symbolikens psykologi, där kulturernas mytologiska föreställningsvärldar uttrycker en allmänmänsklig disposition, som han betecknar det kollektivt omedvetna. Överallt rör det sig om vissa komplexa föreställningsformer, de s.k. arketyperna, vilka förmodas styra våra idéer utan att vi är medvetna om det.²¹ Sedda ur den kvantitativa forskningens perspektiv har de psykologiska inriktningarna inte tillmätts någon större naturvetenskaplig tyngd, ett synsätt som på senare decennier förändrats. Den kvalitativa forskningen har trängt fram på bred front med fokus på skilda fenomen av betydelse för samtiden och därmed skapat en ny öppenhet för forskning om människans kulturella föreställningsvärld.

Jolande Jacobi, en av Jungs främsta uttolkare, beskrev på sin tid Jungs förhållande till vetenskapen på följande sätt: Jungs utsagor gäller endast vad han på empirisk väg har funnit och begränsar sig strikt till det empiriskt fattbara. På samma sätt som i de moderna naturvetenskaperna finns det en gräns där empirin upphör och metafysiken tar vid med sitt abstrakta tänkande. Jungs dualism står för ett både-och-tänkande där syntesen kan ses som ett strävansmål, till skillnad mot kausalitetsprincipen, som framställer kausala förhållanden som orsak och verkan. Djuppsykologin rör sig i ett gränsland mellan kunskap och upplevelse, vilket skapar stora svårigheter för det begreppsmässiga språket. Jungs tillägg är att det finns formande krafter i människans psyke, som framförallt genom symbolerna är förmedlare mellan det omedvetna och det medvetna, resp. mellan alla psykiska motsatser. Inget vetenskapligt motiv kan anföras till stöd för detta antagande, eftersom den nuvarande vetenskapliga inriktningen bygger på kausalprincipen.²²

I samband med min analys av trolldomsprocesserna kommer jag att använda olika delar av Jungs teorier, dels ett antal psykologiska begrepp, däribland arketyperna Skuggan, dels metoden för sagotolkning.

3.2 Skuggan - en teoriöversikt

3.2.1 Psyket

Jung menar med begreppet *psyke* totaliteten av alla psykologiska förlopp, de medvetna såväl som de omedvetna. Det medvetna är yngre än det omedvetna. Den omedvetna sfären delar Jung in i en personligt omedveten del och en kollektivt omedveten. I den kollektiva delen finns inget personligt material utan nedärvda möjligheter för att det psykiska ska kunna fungera, grunden för allt individuellt psykiskt. Här finns nedärvt mänsklighetens typiska reaktionssätt i allmänmänskliga situationer som ängslan, fara kamp mot övermakt, förhållandet mellan könen, barn och föräldrar, faderliga och moderliga gestalter.²³ En beskrivning över psykets väsen och struktur innehåller det medvetnas och det omedvetnas gestalter, däribland arketyperna. Några av dessa begrepp kommer jag här att kortfattat beskriva. Teorisystemet bygger på att psykisk energi uppstår i spänningen mellan två motsatser.

²¹ Jung (2000), s. 223.

²² Jacobi (1981), s. 86ff.

²³ a.a. s.17ff.

3.2.2. Det medvetna

Medvetandet är ett varseblivningsorgan som registrerar och tolkar de mångfaldiga relationerna till medvärlden, liksom det assimilerar det omedvetnas bilder och symboler och inordnar dessa i begrepp och ord. För Jung är medvetandet ett orienteringsorgan som beskrivs närmare genom typpsykologins orienteringsfunktioner. Medvetandet är en viktig strukturerande och meningsgivande funktion. Det är viktigt för behärskandet av drivkrafterna och instinkterna inom människan. Vår kultur är dominerad av medvetandet, så att fantasiverksamheten, tänkandet i bilder och drömlivet undertrycks och trängs bort. Jung framhåller att medvetandet står i ett kompensatoriskt förhållande till det omedvetnas bortträngda material, liksom till det psykiska innehåll som ännu inte har passerat medvetandets tröskel.

3.2.3 Det omedvetna

Jung skiljer mellan det personligt omedvetna och det kollektivt omedvetna. De omedvetna innehållens styrka visar alltid på en motsvarande svaghet hos medvetandet och dess funktioner. Medvetandet hotas av vanmakt, som för den primitive är en fruktad situation och för kulturmänniskan en hemlig ångest. Det personliga omedvetna innehåller det personligt bortglömda, det bortträngda, subliminala varseblivningar och det man känt och tänkt. Dessutom finns nedärvda möjligheter för psyket att fungera. I människornas fantasier och drömmar finns det arketyperiska bilder och mytologiska motiv som inte kommer ur någon historisk tradition utan från ett själsligt djup som Jung benämner det kollektivt omedvetna. När innehållen i detta skikt visualiseras och blir levande kan det inträffa att den enskildes medvetande förvirras eller att masshysteri bryter ut. Från detta skikt framgår även nya idéer som kan leda till social, politisk och religiös förnyelse. Sådana idéer kan snabbt sprida sig eftersom de ligger beredda i människors kollektivt omedvetna.²⁴

3.2.4 Personlighetens utveckling

Personligheten uppnår helhet när motsatserna huvudsakligen differentierats och medvetet och omedvetet står i samverkan med varandra. Människans individuationsprocess består av två delar. Den första fokuserar på den yttre verkligheten, vilket innebär att jaget får en fast utformning och att en ”persona” utvecklas för att människan ska anpassas in i omgivningen. Den andra delen tillhör livets senare del och är den som Jung oftast syftar på när han skriver om individuationen.²⁵

Innehållen i det personligt omedvetna förvärvas under det enskilda livet medan det kollektivt omedvetnas innehåll är *arketyper* som ständigt existerar. De arketyper som är tydligast är de som mest intensivt stör jaget, d.v.s. skuggan och animus/anima. Skuggans dunkla karaktärsdrag eller mindervärdigheter är av emotionell natur och har en viss autonomi. Affekter inträffar i regel på de punkter där anpassningen är sämst och avslöjar att orsaken till den bristande anpassningen är en viss mindervärdighet och existensen av en lägre personlighetsnivå. På detta djupare plan med dess knappt kontrollerade emotioner förhåller man sig som en primitiv människa, ett viljelöst offer för sina affekter och oförmögen till moraliska omdömen. Ett drag som hårdnackat motsätter sig moralisk kontroll är projektionen. Det är det omedvetna subjektet som projicerar, inte det subjektiva. Projektioner förvandlar omvärlden till en kopia av ens okända anlete, skriver Jung. Med en viss självkritik kan skuggan genomsådas om den är av personlig karaktär. Då den uppträder som arketyper uppstår det svårigheter. Att se det absolut onda i ansiktet är en skakande erfarenhet.²⁶

²⁴ Hark (1993), s. 171 ff.

²⁵ Jacobi (1981), s. 130 ff.

²⁶ Jung (1994), s. 22-23.

Jung skiljer på två olika typer av skugga, den ”personliga skuggan” som innehåller personliga knappt synliga drag hos individen, och den ”kollektiva skuggan”, en av de redan befintliga gestalterna i det kollektivt omedvetna, som symboliserar baksidan av den rådande tidsandan och kan gestaltas av en negativ bild av den gamle vise eller den mörka sidan av självet. Den personliga skuggan kan gestaltas som någon ur vår medvetna krets som får representera vår motsats. Den kollektiva skuggan kan representeras av olika mytiska gestalter. Skuggan står på tröskeln till det omedvetna. Den är motparten till vårt medvetna jag och dess dunkla material står i vägen för vår skapande kreativitet. Människor som varken för sig själv eller för andra kan erkänna sina svagheter landar i själslig sterilitet. Deras andligt-sedliga rustning löper ständig risk att krackelera och deras skugga blir allt mörkare. Skuggan innebär det onda men även sådant som är lågt, primitivt, missanpassat men inte ont och även livgivande barnsliga och primitiva egenskaper. Skuggan ska inte trängas bort utan konfronteras genom självkritik vilket leder till ökad självmedvetenhet. Genom projektionsmekanismen förs den ofta omedvetet över på någon annan, den andre får skulden tills man erkänner det onda som en del av en själv. Jacobi menar att många analysander inte klarar av att konfrontera sig själv utan drar sig tillbaka till tryggheten i de egna självbedrägerierna och neuroserna. Men först när denna del av processen avklarats kan övriga motsattpar i psyket lyckas. Att ta tillbaka alla sina projektioner innebär att vara medveten om en ansenlig skugga. Nu är det inte längre *andra* som gör fel, det felaktiga finns också i en själv där det blir möjligt att förändra världen.²⁷

3.2.5 Den personliga skuggan

Personlighetens utveckling nås när dess motsatser i stort blir till större delen differentierade, d.v.s. de medvetna och omedvetna sidorna står i ett ständigt samspel. Detta självförverkligande i såväl sin personliga individuella mening som i sitt utompersonliga kollektiva sammanhang blir till ett moraliskt avgörande, som ger kraft åt den process som Jung kallar *individuationsvägen* och vars yttersta mål är att bli ett ”själv”. Det första steget på denna väg är att medvetandegöra sin skugga. Att medvetandegöra skuggaspekter kolliderar oftast med vår persona, vårt framvisade yttre jag. Identifierar vi oss med en lysande persona är vår skugga i motsvarande grad mörk. Jung formulerar processen på följande sätt:

Skuggan är ett moraliskt problem som utmanar jagpersonligheten i sin helhet, ty ingen kan förverkliga skuggan utan att uppbjuda ett stort mått av moralisk beslutsamhet. Vid detta förverkligande handlar det om att erkänna att också de dunklare aspekterna av ens personlighet existerar.²⁸

Skuggan är inte enbart personlighetens mörka baksida. Den består också av instinkter, förmågor och positiva moraliska egenskaper som legat fördolda för medvetandet och som skulle kunna vitalisera vår tillvaro.²⁹

3.2.6 Skuggans verkningar

Vi har alltså en skugga vi inte ser. Den kollektiva skuggan är särskilt farlig eftersom folk kan gripas av blint hat till varandra. I hat eller krig mot andra folkgrupper avslöjas en aspekt av den kollektiva skuggan. Den kollektiva skuggan blir synlig även när en större grupp plötsligt får helt andra egenskaper att framträda i oss än i en mindre grupp. En harmonisk människa kan förvandlas när hon råkar hamna i en grupp där onda makter driver sitt spel och bli helt uppriven. Människor kan tidvis bli besatta av den kollektiva skuggan snarare än av sin personliga. Den kollektiva djävulen personifieras i det kristet-religiösa systemet genom tron på djävulen eller på onda andar. Upplever vi att kollektiva demoner kan ta makten över oss,

²⁷ Jacobi (1981), s. 136 ff.

²⁸ Jung (1994), s. 2.

²⁹ Sharp (1993).

beror det på att vi har något av dem i oss, annars kunde de inte gripa oss. På så sätt står vår psykiska dörr öppen för infektioner. Von Franz menar att det är farligt att inte se sin skugga men det är också farligt att ta på sig för mycket av den. Ibland utses en viss person i en grupp att bära gruppskuggan, bli syndabocken eller familjens svarta får. Den utvalde är då ofta någon med ett svagt jagkomplex som tvingas agera ut den kollektiva skuggan.³⁰

3.3 Diskussion

I detta avsnitt kommer jag att diskutera de ovan beskrivna delarna av den jungianska teorin kring psykets uppbyggnad och begreppet Skuggan samt jämföra dessa med fenomenet häxföreljelserna.

I vår västerländska kultur står numer det rationella medvetandet högt i kurs, detta medvetande som är så viktigt för behärsandet av drivkrafterna och instinkterna inom människan, vilket i sig är positivt. Men vår kultur är så dominerad av medvetandet, att fantasiverksamheten, tänkandet i bilder och drömlivet undertrycks och trängs bort. Detta förhållande kan märkas i såväl politik som skola. Som en följd av den rationella tidsandan har även kyrkans inflytande minskat. Men en alltför hög emfas på det rationella medvetandet kan slå tillbaka, eftersom medvetandet står i ett kompensatoriskt förhållande till det omedvetnas bortträngda material. När de omedvetna strömningarna ökar, hotas medvetandet av vanmakt och ångest. De omedvetna innehållens styrka visar på en motsvarande svaghet hos medvetandet och dess funktioner, vilket jag menar att häxföreljelserna blev ett katastrofalt resultat av. Den tid vi nu lever i är på inget sätt vaccinerat mot irrationella utbrott av kollektiv ångest och vrede. Kulturens verksamhetsformer kan här ha en balanserande roll som uttrycksgivare för det som rymts i den kollektivt omedvetna samhällssfären.

Jungs hypotes om det kollektivt omedvetna i vilket mänsklighetens nedärvda reaktionssätt i olika allmänmänskliga situationer finns, kan sprida ljus över de märkligheter som förekom i samband med trolldomsprocesserna. Inflöden i människors drömmar och fantasier av arkety-piska bilder och mytologiska motiv kommer ur det själsliga djup, som Jung benämner det kollektivt omedvetna. När dessa innehåll visualiseras och levandegörs, kan den enskildes medvetande förvirras eller en grupp gripas av masshysteri, vilket i förskräckande omfattning blev följden under häxhysterins dagar.

Det kollektivt omedvetna innehåller även nya idéer som kan leda till social, politisk och religiös förnyelse, vilka snabbt kan sprida sig eftersom de ligger beredda i människors kollektiva omedvetna. Flera forskare framhåller att renässansens idéer skapade en kraftfull idékollision med den tidigare idétraditionen och att trolldomsprocesserna syns ha startat i renässansens källa Italien och följt samma spår. Idag står samhället inför en enorm omvandling i datorernas spår med gigantiska idékrockar mellan medeltida förtrycksformer och ett öppnare samhälles möjligheter.

Skuggans affekter avslöjar existensen av en lägre personlighetsnivå oförmögen till moraliska omdömen. Det omedvetna subjektet projicerar sitt inre och motsätter sig moralisk kontroll. Med viss självkritik kan dock skuggan genomskådas om den är av personlig karaktär. Människor som varken för sig själv eller för andra kan erkänna sina svagheter, får en allt mörkare skugga och fasaden löper allt större risk att spricka. Identifierar vi oss med en lysande persona är vår skugga motsvarande mörk, en beskrivning som passar mycket bra in på kyrkoherden i

³⁰ Von Franz (1994), s. 14 ff.

Torsåker under åren 1675-76 och på många fler högt uppsatta män inblandade i dessa mörka händelser. Dessa män i verkställande positioner iklädde sig utan att själva förstå det, rollen av mördare och menedare.

Jung skiljer alltså på den personliga skuggan och den kollektiva skuggan. Den personliga innehåller personliga, knappt synliga drag hos individen och kan gestaltas som någon ut vår medvetna krets. Den kollektiva skuggan är en gestalt i det kollektivt omedvetna, som symboliserar baksidan av den rådande tidsandan. Den representeras av olika mytiska gestalter, som gudar och demoner. I barnens vittnesbörd förekommer en strid ström av trollpackor och Satan, vilket indikerar att den kollektiva skuggan är verksam.

Beskrivningen av skuggans arketyp som utbreder sig från ett kollektivt medvetande in i människornas sinnen med fruktansvärda följder för många, stämmer väl in på den andliga farsot som spred sig över Europa för att småningom nå Norden under 1600-talet. Vi kan även se paralleller till judeförföljelserna långt senare. Enligt min mening vore det oerhört viktig att utröna hur denna Skugga kan igenkännas för att om möjligt förhindra en intensifiering av dess krafter. När sådana starka energier är i omlopp, kan ingen svära sig fri från påverkan och därmed från personligt ansvar.

4. Händelserna i Torsåker 1674-75

4.1 Händelseutvecklingen i stort

Samtidigt med de stora förföljelserna i Frankrike, Nederländerna och England inträffade dessa i Danmark, tidigare än i Sverige. År 1617 utfärdades en ny trolldomslag av Kristian IV, som innebar att häxor förbundna med djävulen skulle brännas. Lagen medförde ett stort uppsving för antalet häxförföljelser. Bönderna var mer intresserade av den skada de led än av djävulen och de moderat fattiga anklagade de utfattiga och av dessa var 80 % kvinnor, ett scenario som visade sig även i Sverige.³¹

I Sverige förekom då och då trolldomsprocesser på olika ställen i Sverige. I 1590-talets processer talades ibland om Blåkulla dit häxorna flög för orgier med djävulen och om djävulsmärken i form av bett och stick på kvinnornas kroppar. Avslöjandet av sådana märken liksom tortyr och vattenprov användes i de småländska häxprocesserna under denna tid. I Malmö som då var danskt, avrättades många kvinnor för trolldom under åren 1553-1663.³²

Den svenska lagstiftningen skilde på förgörning och vidskepelse, där den skadliga trolldomen straffades med döden, allt enligt Karl XI:s bestämmelse 1608 att följa Bibeln vid sidan av Sveriges landslag vid en del svårare brott av religiös natur, bl.a. trolldom. Dödsdomar kom nu att avkunnas enligt den mosaiska lagens Mos. 2:22: *En trollkona ska du icke låta leva*. Under den katolska tiden hade sjuka människorna kunnat vända sig till munkarna men dessa blev fördrivna ur sina kloster under Vasatidens omvändelse till protestantism. Hälsovården i landet sköttes till stor del av kloka gummor och gubbar som försökte bota sjukdomarna med signeringer och lövjeri, dvs. de läste bot över det sjuka, vilket kunde straffas med böter. Prästerskapet i riksdagen krävde nu bestraffning för alla yttringar av folktron och beivrade allt kraftfullare befolkningens alla synder. Hovrätten började vid bedömning av trolldomsfall att samarbeta med domkapitlet, som krävde dödsstraff för lövjerskor och signerskor i förbund med djävulen.³³

Åren 1668-1676 skedde en dramatisk ökning av anklagelser om trolldom i landet. Det hela började 1668 i Älvdalen och fortsatte samma år till Härjedalen. Året därefter ökade processerna i Bohuslän, som fortfarande lydde under dansk lagstiftning med grym tortyr. 1671 blossade epidemin i Hälsingland.³⁴ 1673 tillsatte Karl XI en trolldomskommission för Västernorrlands län som då omfattade landskapen Gästrikland, Hälsingland, Medelpad, Ångermanland, Jämtland och Härjedalen, men den hann aldrig komma igång förrän man på grund av ökade mål 1674, tillsatte ytterligare en trolldomskommission för Gästrikland, Hälsingland och Ångermanland, vilken i september började i Sollefteå och Boteå och därefter i Härnösand. Vid juluppehållet begärde landshövding Sparre att kommissionen skulle delas i två på grund av den stora arbetsbördan. Kungen svarar att exekutioner ska genomföras utan försökning och nu legaliseras även bruket av tortyr. Därutöver ska man inrätta två kommissioner, där hovrättsassessor Jöns Wallvik insätts för den norra delen, Ångermanland och Axehiälm för den södra, Gästrikland. Sparre befrias från det dagliga arbetet, men hade fortsatt översyn över dödsdomarna. Efter entledigandet blev han en sann kritiker av processernas svaga punkter, bl.a. barnvittnena.³⁵ Ångermanlands socknar befinner sig nu mitt i en virvel av

³¹ Åberg (1989), s. 24-25.

³² a.a. s. 7-28.

³³ a.a. s.32-33.

³⁴ a.a. s 24 ff.

³⁵ Ankarloo (1984), s. 153-174.

rannsakingar, rättegångar och trolldomskommissioner av varierande omfång. Därefter drog epidemin, dels mot Västerbotten, Lappland och Österbotten, dels mot Gävle och Stockholm där det gjordes en form av avslut.³⁶

4.2 Händelsutvecklingen i Torsåker

Vid samma tid som trolldomsprocesserna inföll ovanliga missväxtår, vilket skyldes på trollkärningarna.³⁷ Bristen på mat bidrog till att försena trolldomskommissionen, vilken först vid jul hade ransakat Sollefteå, Boteå, Härnösand och Säbrå. Man begärde då genom brev till prästerna i socknarna att sammankalla tolvmän och sockenmenighet. Dessa skulle efter förhör med allmogen upprätta listor över misstänkta trollkonor och över de förda barnvittnena. För att snabba upp processerna beslöts även att tingsdomarna i Ångermanland och Medelpad skulle anställa rannsakingarna. Vid dessa tingsrannsakingar visade sig i stort sett varje socken i södra och mellersta Ångermanland vara angripet. Det särskilt hårt drabbade Torsåker försökte utverka snar hjälp. Trolldomen hade under hösten tagit en förfärande omfattning. Tingslagsnämnderna ålades alltså att handlägga trolldomsmålen men kommissionen skulle övervaka processerna och avkunna domarna. I tingslagsnämnden som skulle rannsaka Torsåkers pastorat med Dals och Ytterlännäs socknar, satt tolv män från trakten, ordförande var underlagsman Andersson Hambreus och bisittare var kyrkoherden i Torsåker, Hans Wattringius. Rannsakingarna hölls i Hammar i Ytterlännäs och pågick under tiden 25 oktober-5 november 1674.³⁸

Den nya kommissionen hade kungens ord på att göra så snabbt slut på oväsendet som möjligt, en praxis som tillämpades i Ångermanland, när arbetet kom igång efter nyåret 1665. Till hjälp inkallade man ett par s.k. visgossar från Nordingrå, 18 och 16 år gamla.³⁹ De var kända för att ha förmågan att kunna utpeka vilka som var trollkunniga. Menigheten inkallades till kyrkan och när de sedan gick ut ur kyrkan stod visgossarna vid kyrkdörren och pekade ut skyldiga. Visgossarna fungerade också som vittnen vid rannsakingen i Hammar. Ett stort antal vittnen vittnade mot de anklagade, bl.a. kyrkoherden Wattringius och två tolvmän. Många var barn från 6 år och uppåt, vars vittnesmål togs för sanning. De anklagade även sina släktingar.⁴⁰ Även andra anklagade som erkänt barnaförande till Blåkulla, s.k. complices, vittnade på medanklagade som nekade till beskyllningarna. Flera svaga vittnesmål värderades samman till ett starkt vittnesmål. Vittnesmål och bekännelser tvingades fram. Berättelser finns om Wattringius grymma framfart med barnen för att få dem att vittna. Visgossarna höll änglakammare med barnen där de lekte Blåkulla och fick höra hur det gick till där. Därtill satt barnen med under förhandlingarna och hörde allt. Under denna tid förvarades de anklagade sammanpackade i Länsmansgården, sockenarrestrummet och tjuvkistorna med mycket litet att äta, eftersom de anhöriga inte ville ha med dem att göra.⁴¹

När rannsakingarna avslutats den 5 november skickades protokollen till kommissionen som småningom avkunnade domarna. I tingslagsnämndens protokoll angavs namnen för 60 dödsdömda och 11 vars straff man var osäker på. En tiondel av socknarnas befolkning namngavs där. Hornaeus uppger om exekutionen i Torsåker att 71 gick till döden. 9 avrättades den 28 mars och 62 den 1 juni, 4:de dag pingst. Dateringen menar Ankarloo med säkerhet vara

³⁶ Puktörne (1994).

³⁷ Hornaeus (2002).

³⁸ Sundin (1978), Förord, J. Stattin.

³⁹ Berglund (1974). s. 231.

⁴⁰ *Torsåkers minnesskrift* (1954).

⁴¹ Hornaeus. *Ångermanland-Medelpad årsbok 1935*. Avskrift och översättning av J. Stattin.

felaktig. Den 28 mars var en söndag, då inga avrättningar skedde, den 1 juni var inte fjärde-
dag utan niondedag pingst. Exekutionen måste dock ha skett i månadsskiftet maj/juni. Även
antalet offer är betvivlade eftersom Sparre i slutet av maj rapporterat 64 dödsdömda i sin
rapport till Kungl. Maj:t. Då var rannsakingarna i Torsåker ännu inte slutförda. Endast de
som bekänt fick enligt Sparres direktiv avrättas, vilket lämnades därhän av kommissionen
under borgmästare Lund i Torsåker. Hornaeus relation nämner på ett annat ställe att över
hundra dömdes till döden i Torsåkers pastorat, men att somliga tog till flykten och andra var
havande och förskonades till efter barnets födelse och då var processerna inställda. Efter order
den 8 juni 1675 ajournerades förhandlingarna i Ångermanland och återupptogs aldrig, vilket
livligt kritiserades av prästerna i Ångermanland.⁴²

Som tidigare nämnts måste avrättningarna ha skett i månadsskiftet maj-juni. Då samlades alla
dömda och menigheten i övrigt i Torsåkers kyrka för dödsmässa. Först då förstod de dömda
vad som skulle ske. Med hjälp av sina släktingar tvingades de gå en halvmil till Bålberget, en
bergsknalle belägen vid gränsen av de tre socknarna. Väl där bildades spetsgård kring de
dödsdömda så att de inte kunde rymma. Tre stora bål var uppbyggda. Skarprättare med
extrahjälp halshöggs så kvinnorna och ett fåtal män över stupstock. De anhöriga tog reda på
deras kläder och lyfte upp kropparna på bålet där de sedan brändes. Med hjälp av en fosfatun-
dersökning har berget identifierats, numer kallat Häxberget.⁴³

Trolldomsanklagelserna syns ha fortsatt enligt ett brev som några präster sände till Sparre
med önskemål om fortsatt rannsaking. Andra präster bad att få slippa fortsatt rannsaking.
Man lade ner fortsatta rannsakingar, efter att barnens vittnesmål noggrant hade skärskådats i
Stockholm. En visgosse erkände att han ljugit och avrättades vid 13 års ålder. Hornaeus
berättar att visgossarna från Nordingrå hittades sönderslitna vid landsvägen. Satansbönen togs
bort och ersattes med en tacksägelsebön. Den osunda tron på människans relation till djävulen
höll i sig länge.

4.3 Händelsernas inledning, kulmination och avklingande

I det komprimerade händelseförlopp jag beskrivit ovan, kan man skönja konturerna av skeen-
dena som jag här vill likställa med Skuggans utbredning. Som ett mörkt moln sprider sig
denna andliga farsot från ett epicentrum i kulturens Italien långsamt ut mot de mer perifera
delarna av Europa för att till sist drabba Norden och Sverige. Den här tiden var ju betydligt
mer lokal än global. Inte desto mindre fanns det människor som rörde på sig och därmed tog
in influenserna från Europa. Kungahuset kan man förmoda hade ett nätverk ut över de europe-
iska länderna inte minst genom de många krigen och därmed vara öppet för grymmare lag-
stiftningar. Alla dessa krig fick kräva de största uppoffringar av landets fotfolk. Byarna
dränerades på sina starkaste män, hästar togs ut till krigen och den ena skatten efter den andra
togs ut av de redan utfattiga socknarna. Maktens ligkiltighet inför sina undersåtar och det
grymma förtryck den utövade skapade en allt mörkare energi i det fördolda.

Jung gör läsarna uppmärksamma på att det hemska som drabbat mänskligheten från diktatu-
rernas sida endast varit kulmen av alla gräsligheter som våra nära och mer avlägsna förfäder
gjort sig skyldiga till. Den europeiska historien är full av grymheter och blodbad, som koloni-
sationens brott mot olika folkgrupper. Det onda som uppenbarar sig i människan och som
otvivelaktigt bor inom henne är av utomordentligt stor omfattning och har i alltför stor ut-

⁴² Ankarloo (1984), s 158–188.

⁴³ Torsåkers minnesskrift (1954).

sträckning underskattats. Jung vänder sig starkt mot att människorna låter dessa förfärliga brott mot mänskligheten sjunka ned i det fördolda och därmed tro att det hela försvunnit.⁴⁴

Prästerskapet och de boklärdade var mottagliga för nya influenser, såväl naturvetenskapliga idéer som kristna förändringsinfluenser. Den katolska kyrkans obalans mellan manligt och kvinnligt påverkar den kollektivt omedvetna sfären i större måtto än vad vi faktiskt kan tro. Jung menar att medvetandets vilshenhet i vår värld i första hand kan hänföras till instinktförlusten och har sin grund i den mänskliga andens utveckling under loppet av den gångna tidsåldern. Ju mer människan har gjort sig till herre över naturen, desto mer har hennes beundran för det egna vetandet och kunnandet stigit henne åt huvudet, och desto djupare har hennes förakt blivit för det som bara är naturligt och slumpartat, det vill säga det irrationellt givna, inklusive det objektiva psyket, det som är just vad medvetandet inte är.⁴⁵ Den lärda människans hybris kan leda honom till stor oförståelse av sin medmänniska. Det kristna kärleksbudskapet har funnit där hela denna tid men nonchalerats i medmänsklig handling utom vad gällde människans odödliga själ. Prästerna såg som sin plikt att rädda sina församlingsbor från den Onde. Med det syftet utövades utmattande påtryckningarna, hot och våld mot stora och små och det spreds budskap som bara ökade effekten av masshysterin.

Prästerna utgjorde en stor del av det massmediala flödet under denna tid. Från predikstolen utgick en sträng och förmanande förkunnelse, som tillsammans med den officiella bönen "mot Satans raseri" inpräntade ett visst demoniskt-mytiskt tänkande i församlingarna, vilket ökade fokuseringen på trolldomsfaran. I Ångermanland fick Sparre klagomål över kyrkoherden i Nätra som angripit de anklagade från predikstolen. Han var inte den ende.⁴⁶ Prästers budskap och handlingar har under många tider bidragit till den kollektiva skuggans mörkerprojektioner. Jung för fram fenomenet *ordets herravälde* som är ärftligt belastat med den kristna erans landvinningar. Trots att irreligiositeten i den moderna tiden har tagit överhanden så är logos (ordet, tanken, förnuftet) den kristna trons centralfigur. Ordet har bokstavligt blivit vår Gud. Ingen tycks märka att detta ord har en farlig skuggsida. Tron på "ordet" blir till bokstavstroende och övertro och ordet självt en infernalisk slogan som är i stånd till varje bedrägeri. När medborgarna tror alltför mycket på det offentliga ordet sådant det distribueras i propaganda och reklam blir de grundlurade, det bäddas för kohandel och kompromisser, och lögnen antar dimensioner som världen aldrig tidigare sett.⁴⁷

Även bland fattigt folk fanns det en stor social rörlighet under denna tid. Djävulstron invandrade till trakten även med de hemvändande soldaterna från krigsplatserna i Europa under stormaktstiden. Soldathustrur flyttade med sina män till förläggningar i Stockholm. Fattiga människor lämnade sina gårdar och flyttade till andra ställen där de kunde livnära sig.⁴⁸ Den svåra tid av fattigdom och förtryck som människorna plågades under, skapade en förtvivlad situation för alla, men särskilt för dem som hade minst. Man skyllde sin missväxt och sina sinande kor på andras illvillighet och trolldom. En våldsamt projektion av det inre mörkret bröt ut med anklagelser och motanklagelser. Här blir den levandegjorda myten ett kraftfullt mordredskap. Mytens beståndsdelar kommer jag att närmare analysera.

Vad vi ser här är en skugga som långsamt sprider sig i en svårförståelig bana, där vissa byar och städer angrips men inte andra. Någon förklaring till det har vi inte. De första tecknen på

⁴⁴ Jung (1996), s. 83.

⁴⁵ a.a. s. 70-71.

⁴⁶ Ankarloo (1984), s. 320.

⁴⁷ Jung (1996), s. 63-34.

⁴⁸ Nordlander (1934), s.63.

denna skugggrörelse ligger så långt borta i tid och rum att de inte uppmärksammas som en fara. Människor tänker att sådana händelser bara gäller andra, inte dem själva. Därmed sätts inga säkerhetsåtgärder in, om sådana kan finnas. Ett annat viktigt tecken är att en myt börjar florerar, som rättfärdigar oetiska bemötanden av vissa andra. När så de mörka energierna är i full styrka utkrävs offer efter uråldrig sedvänja. I flera forntida kulturer krävdes dödsoffer, de var ofta barn. I ett fåtal ansågs kungen vara det ultimata offret men i de flesta togs offren ur de lägre samhällsklasserna. Detta skedde även under trolldomsprocesserna, där de flesta var kvinnor, endast ett fåtal var män eller högreståndspersoner. När tillräckligt många offer skett, började det hela avklinga. Kritiskt tänkande personer fick grepp om skeendena. Kanske hade de mörka energierna i det kollektiva medvetandet fällts ut, så att tiden åter var mogen för mer ljus? Därmed har myten mist sitt bett. Några återfall inträffade, det sista i Västerbotten under 1700-talet. Händelserna sjönk undan in i det fördolda, men kvinnohatet lever och finner ständig nya skepnader.

5. Analys av anklagelsemyten

5.1 Mytens faktiska innehåll

Ett sammandrag av de huvudsakligen stereotypa vittnesmålen ser ut som följer:

Trollkonorna åkte om natten till Blåkulla. De åkte på kvastar, djur och även människor. De senare flög ofta upp och ner. Flygförmågan fick de genom att häxan smörjde dem med trollsalva. De förde med sig all sorts mat, mjölk, smör, fläsk, strömming, korn, salt, bröd. Mjölken hade de trollat till sig med hjälp av en bjära, som de stuckit i väggen och ur den tjuvmjölkat grannarnas kor, som själva blev utan. Häxorna förde också med sig ett eller flera barn för att de skulle omvända sig till djävulen, vilket ofta sades ske vid vissa kyrkhögtider. Vissa häxor skavde även på kyrkklockorna för att öka djävulens makt.

I Blåkulla såg det ut som i en större bondgård. Kvinnorna uträttade här samma sysslor som i det vanliga livet, de sopade, tvättade kärnade, ystade, bakade, lagade mat och räknade pengar. Här ställdes det ständigt till med gästbud med dignande bord. Alla åt, drack öl och vin, skrattade, spelade kort om pengar, dansade och kvinnorna slogs om att få ligga med djävulen under bordet. Vissa sågade på kedjan som djävulen var fästad vid. Här trolovades och vigdes även barn med sådana de knappast kände och de fick barn som sönderhackades och kokades i en kittel till trollsalva.

Barnen togs om hand när de kom och deras namn skrevs in i en bok, med blod sa några. De fick sitta och läsa böcker som förbannade allt i världen. De bjöds också på mat men ibland slogs maten ifrån dem. Ibland av en ängel som fanns i utkanterna och vakade över barnen. Barnen fick ofta gåvor i guld och silver som förvandlades till halm och bark.

Denna mytiska berättelse var hela anklagelsen och den upprepades om och om igen, en monoton ström dag ut och dag in. Vissa detaljer förändrades, som namnen på de anklagade och de förda barnen, antalet utlästa böcker och vilken mat trollkvinnan förde med sig och exakt de sysslor som vissa kvinnor utförde.⁴⁹ Men berättelsen i övrigt ligger fast och liknar på många sätt en saga. För oss moderna människor syns det närmast obegripligt att denna litet märkliga historia kunde få en sådan dramatisk inverkan så att ungefär 300 människor fick sätta livet till i Sverige. Därför kommer jag att göra en närmare analys av myten.

5.2 Analys av mytens latenta innehåll

Visionens innehållsfragment kan delas in i fyra tematiska områden, varav vissa kan ses som helt ofarliga, andra brännbara och vissa dödliga.

5.2.1 Vardagsgöromål

Drömmar byggs till stor del upp av diverse dagsfragment, bitar av helt vardagliga händelser. De har ofta inte någon särskilt viktig roll, men kan också få gestalta något mer vibrerande undermedvetet. I denna mytiska framställning finns vardagens alla inomhusgöromål med, sådan som barnen var välbekanta med. Kvinnorna tvättade kläder och dukar, lagade mat, bakade, kärnade smör, ystade, sopade och räknade pengar. Barnen läste böcker och fick gåvor. Allt försiggick i en byggnad som såg ut som en vanlig större bondgård. Ingen av dessa

⁴⁹ *Rannsakingar i oktober 1674 ang. trolldomsväsendet i Angermanland; Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar.* (Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol. A I a: 1) Avskrift utförd av T. Sundin.

aktiviteter är i sig negativa, men allt gjordes i Satans tjänst. Däri bestod deras vederstyggliga avfall från kyrkan.

5.2.2 *Kompensationsinnehåll*

Drömmar är kända för att ibland innehålla kompensatoriskt innehåll, d.v.s. kompensera drömmaren för mindre gynnsamma förhållanden i livet. Människorna befann sig dessa år i hungersnöd. Klimatet hade blivit kallare, det ena missväxtåret följde på det andra, vilket ledde till sinande kor och brist på mjölk, smör och mjölk. Folk tvingades livnära sig på bark, hallon och alderknopp, som Sparre skrev i ett brev till kungen.⁵⁰ Hungersituationen måste ha skapat livliga fantasier om all underbar mat som fanns hos den Fule. Något som den fattige kunde fantisera om. Fattigdomen skapade ju också en situation där många tog sin sista chans till ett bättre liv genom att försvära sig till djävulen, även om de var förvissade om att få brinna i helvetet. Hunger påverkar människan till såväl försvagad kropp som försvagade sinnesförmågor.

De stora gästabuden som hölls innebar inte bara överflöd av mat och dryck. Där gjorde man sig glada nätter med flammade brasa, dans och spel om pengar. Man gifte bort människor, stora som små, med sådana de inte tidigare kände och barn blev det i långa banor, som alla blev material till trollsalva, mycket nära ett kannibalistiskt synsätt. Ett lika anstötligt inslag var att häxorna bolade med djävulen under bordet. Anstötligheten låg på två plan. Dels att kvinnorna med det avsagt sig sin kristna tillhörighet och saligheten efter detta, dels att den köttsliga kärleken var oerhört nedsvärtad i kyrkans värdegrund. Trolovning och kyrkans välsignelse för livet var ett krav. Nåde den som bröt mot lagarna. Dryckenskap och spel var aktiviteter som sågs med oblida ögon, den som uppträdde berusad i kyrkan fick böter. De kvinnor vars heder och ära på detta sätt blev nedsvärtad, försköts ofta av sina män, fäder och bröder som kände sig utskämda. Sinnlighet och njutningslystnad har av den kristna kyrkan setts som dödssynder fram till våra dagar.

5.2.3 *Magiskt innehåll*

I synerna fanns ett antal övernaturliga händelser inbakade. I den tid som då var trodde man helt och fullt på att sådana saker var möjliga. Trolldom straffades med döden om den gjorde skada. Här berättades att trollkonorna förmådde flyga till Blåkulla om natten. Sammanslagningen av vardagshäxan och den flygande häxan till en och samma bild hade gjorts i ett annat land, i en annan tid, men nu frammanades denna arketyppiska bild i stor skala. Häxorna flög på kvastar, husdjur eller människor, alla ingnidna med trollsalva. Med sig hade de överflöd av mat som de trollat till sig från andra svultna människor. Bjäran var det andra trolleriredskapet som ofta eftersöktes i samband med anklagelserna. Det kunde vara en pinne som givits trollkraft, så att när man stack den i väggen och mjölkade, rann mjölken ut ur den från någon annans kor eller får och skapade därmed stor skada. Men den tredje och värsta synden bestod i att häxorna förde barn till djävulen om natten på sitt ridtyg. De hämtade barnen ur sina sängar och drog dem genom vägg eller fönster och lade ett vedträ i barnets ställe så att ingen skulle se att de var borta. Därmed hade barnen berövats sin salighet.

I en drömtolkning skulle man lägga vikt vid vad dessa dröminslag pekar på. En fientlig makt med enorma och övernaturliga krafter invaderar alla hem. Denna makts intention är att beröva alla det viktigast de har, mat och utkomst och därutöver deras barns framtid. Människorna är fullkomligt maktlösa mot detta hot, som inte känner några normala gränser. Men barnen följer lugnt med och gör som förväntas av dem. De läser och får mat och dryck. En del underliga

⁵⁰ Ankarloo (1984) s. 156.

saker händer men de tar det med jämnmod. Denna fientliga makt hade två ansikten, Trollkonans och Djävulens, där häxorna utför vanliga kvinnoarbeten, medan Satan är centralpunkten i stugan. Precis som mamma och pappa därhemma.

5.2.4 Arketypiskt innehåll

Sagor berättades långt in på 1600-talet inte bara för barn utan också bland vuxna i de lägre klasserna. Det finns sagor av kollektivt slag som vandrat från en generation till nästa, som ett slags vetande uppbyggt av inre upplevelser. Sagorna har en reducerad grundstruktur där det arketypiska materialet har bevarats. Dessa element av forntidens religiösa former återkommer i sagomaterialet i olika sammansättningar. Sagorna avspeglar människornas mest grundläggande strukturer, medan myter och litteratur i regel är mer infogade i samhällets medvetna kultur.

Jung menar att symbolerna i de religiösa och rituella föreställningarna, de kulturella symbolerna, har sitt ursprung i ännu djupare källor än själva religionerna, nämligen i arketyperna.⁵¹ Det omedvetna kan framträda som en onskans ande, en förstörelsedrift. Alkemisterna personifierade denna ande som Merkurius. På kristendomens språk kallas den djävulen.⁵² I anklagelsemyten beskrivs djävulen med en viss godmodighet och inte som det ultimata onda.

Häxan är en annan mörkergestalt. Hon symboliserar ofta den mörka modern eller mannens Anima, hans kvinnliga själsgestalt. Den mörka infärgningen i dessa gestalter stammar från att modern har haft ett negativt inflytande på individen. Arketyper som Skuggan och Anima/Animus har en både ljus och mörk sida. Den mörka sidan kan bearbetas och småningom anta en ljusare dimension. Arketypiska figurer har alltså en mycket viktig funktion när de dyker upp i drömlika sammanhang. En kvinna eller en animagestalt kan såväl vara ljus och vacker som förgiftande eller förhäxad. I nordeuropeiska länder härrör giftet i bruden ofta från att hon har ett hemligt förhållande till en hednisk demon och därigenom blir mannens förstörare. Anima representerar ett närmande till det kollektiva omedvetna. Psykologiskt sett hänger en mans anima ihop med omedvetna impulser som vill bli medvetna, men istället vänder sig mot mannens emotionella sida och påverkar hans stämningar. Om han mediterade över dessa skulle han kunna tränga in i sitt medvetna. Animas mörka sida kan även den framställas som en häxa eller som gudinnan över liv och död.⁵³

Alla komplex och allmänna strukturer, d.v.s. kollektiva komplex eller arketyper har en ljus och en mörk sida. Vi vet inte hur en skugga i det omedvetna ser ut förrän den stiger över medvetandets tröskel som i drömmen t.ex. Varje arketypisk figur har sin egen skugga. I den stora Moderns arketyp ser vi å ena sidan häxan, den djävulska modern, å andra sidan den visa gamla kvinnan och fruktbarhetsgudinnan. I sagor som huvudsakligen står under kristet inflytande blir den stora moderns arketyp liksom alla andra kluven och får två aspekter. Jungfru Maria har avskurits sin mörka sida och förkroppsligar endast modersbildens ljusa sida. Den tid då jungfru Marias gestalt fick större betydelse blev följaktligen också häxförföljelsernas tid. Då symbolen för den stora modern blev alltför ensidig, projicerades den mörka sidan på kvinnor, vilket gav upphov till häxförföljelserna. Den försummade modersarketypen i den kristna kulturen kan förstöra hela individuationsprocessen, menar såväl Jung som von Franz.⁵⁴

⁵¹ Vedefelt (1996), s.55.

⁵² Jaffé (1964), s. 26.

⁵³ von Franz (1994), s. 81.

⁵⁴ a.a. s.121 ff.

En undersökning av skuggan i sagan kan alltså inte inriktas på den personliga skuggan utan bara på den kollektiva och på grupp-skuggan. Människor tänker oftast på *sitt* jag och räknar inte med att just jaget är en allmän struktur och en arketyper, en medfödd mänsklig disposition. I barndomens första stadier ägnas en mängd energi åt att bygga upp jagkomplexet. Finns det störningar i omgivningarna blir denna utvecklingsprocess störd och kan orsaka egoism. En annan medfödd böjelse är att jaget avskiljer vissa aspekter av sig självt. Det är orsaken till att skuggan uppstår. I sagan speglas dessa allmänna strukturer, som också påverkas av de kulturer, där sagan tillkommit.⁵⁵

När mörkergestalter dyker upp i våra drömmar kan vi inte vara säkra på om de personifierar en dunkel sida av oss själva eller Självet eller båda. Denna mörka partner kan symbolisera ett fel som vi bör övervinna eller ett stycke liv som vi bör kännas vid och bejaka. Att förstå vilket är ett svårt problem på vägen till individuation. Denna dunkla skugggestalt är ett första steg för mannen på vägen mot den personliga utveckling som Jung kallar individuation. En sådan mörk mansfigur i en kvinnas psyke kan gestalta hennes Animus i outvecklat stadium och visar på det andra steget i individuationsprocessen. Det finns ett oerhört psykologiskt sprängstoff i en sådan mörk själsgestalt.⁵⁶ Anklagelsemyten måste trots sin kollektiva natur även ha rötter i människornas personliga skuggproblematik, som kraftfullt projicerades på omvärlden. Människor med olösta moderskonflikter utmålar många häxor i sin väg i stället för att se sitt inre.

Förutom Häxan och Djävulen berättar en del barn att de även träffat en Ängel där. Det innebär att tre arketyperiska figurer förekommer i denna vision, vilket tydligt påvisar att stora delar av fantasin är av arketyperisk karaktär och att den därmed har stark anknytning till det kollektivt omedvetna skiktet. Tilläggas bör att barn även kan tillhöra den arketyperiska sfären som symbol för Självet, personlighetens högsta utveckling. Detta skulle kunna förklara det osedvanliga värde man satte på barnens vittnesmål vid denna tid. I det kraftfulla inflödet av kollektivt material syntes barnens utsagor som komna ur den högsta helhetens sfär.

Den kollektiva djävulen personifieras i det kristna religiösa systemet genom tron på djävulen eller på onda andar. Upplever man att kollektiva demoner kan ta makt över en, beror det på att vi har något av dem i oss, annars kan de inte gripa tag i oss. Kristendomens förhållande till djävulen är en skrämmande företeelse, en polarisering av mörkret från ljuset, som urartade till besatthet under inkquisitionens dagar.

5.2.5 Kristen och norrön symbolik

Det mytologiska vittnesbörd som användes i samband med anklagelserna är vid närmare betraktelse sammansatt av symbolik från både kristendom och asatro. Ängeln som beskyddande gestalt är en stark kristen gestalt. Dess förekomst i Satans boning skapade en hel del förvirring hos prästerna. Böckerna som alla barn sattes till att läsa, måste man räkna in i den kristna sfären. Under den katolska tiden var det prästerskapet som kunde läsa. I och med den protestantiska eran krävdes att även folket skulle bibringas bokliga kunskaper från den till svenska översatta bibeln. I anklagelsemyten hade gudsordet skiftats till sin motsats, Satans förbannelser av skapelsen. Den tredje kristna symbolen är kyrkklockan, som betingade ett högt ekonomiskt värde men ett ännu högre kristet helighetsvärde. Myten beskriver hur trollkvinnorna försökte fila spån från kyrkklockan för att använda i sina besvärjelser.

Dessa kristna symboler blandas med symbolik från asatron. Myten beskriver hur vissa trollkvinnor filar på kedjan som Satan är bunden av. Även i asatron finns en mörkergestalt av

⁵⁵ a.a. s.17 ff.

⁵⁶ a.a. (1964).

samma dignitet som Satan, Loke. Denne Loke hade precis som Satan i vittnesmyten en mörk fruktbarhetsprägel. Loke hade söner med hustrun Sigyn och även med en trollkvinna, bl.a. Fenrisulven. Sagorna berättar om fjättrandet av Loke med ena sonens tarmar, men framförallt om bemödandena att fjättra Fenrisulven, Lokes äldsta son, med en så stark kedja som möjligt. Den Satan som beskrivs i vittnesbörden har flera hedniska drag, och är alltså sammansmält med sin hedniska kollega Loke.⁵⁷

Av detta kan vi förstå att det arketytiska material som binds upp i vittnesbörden är av såväl kristen som hednisk karaktär, vilket visar att det kristna trosskiktet endast är en tunn fernissa lagd över ett kraftfullt hedniskt trosarv. Under asatrons dagar var människorna vana att blota tre gånger per år. Ett av dessa tillfällen var vårblotet, som gjordes till gudarna för att få skördelycka. 1675 offrades inte djur, utan ett sextiotial människor.

5.3 Sammanfattning

En analys av den mytologiska fantasi som utgjorde anklagelsernas kärna visavi ett stort antal kvinnor och några män, visar att den består av fyra element:

- Vardagsinnehåll
- Kompensationsinnehåll
- Magiskt innehåll
- Arketytiskt innehåll

Alla drömmar och sagor har en innehållsdel som är vardaglig och igenkänningsbar för vem som helst. Trots sin vardaglighet kan de vara bärare av ett symboliskt innehåll. Om man jämför med lögnen, ett annan slags uppdiktad historia, finner man att de bäst fungerande lögnerna har en del detaljer som är helt sanningsenliga. Detta vardagliga inslag tjänar syftet att göra visionen trovärdig och tjänar till att dölja det bedrägliga. Det vardagliga innehållet är inte alltid så oskyldigt som vi uppfattar det.

Hunger och umbäranden skapade ett stort behov av kompensation som yttrar sig i drömmar om fest och glädje. Sexuell nyfikenhet och frustration skapade också ett behov av kompensation. Naturens onda och kyrkans förtryck samverkade här till att beröva människorna livsglädjen, vilket fantasierna fick kompensera.

Bränsstoffet med det magiska innehållet bestod i den hårda lagstiftningen med dödsstraff för trolldom. Framförallt kyrkan propagerade mot förhållandet med trolldomsutövandet, eftersom man upplevde att vidskepelsen inkräktade på den egna ställningen, genom att vidmakthålla hednisk tro. Bondebefolkningens vidskepelse och oro inför den egna överlevnaden projicerades så att man trodde att grannen hade stulit den egna bolyckan och yttrade sig i harm och hämndgirighet över det. I båda fallen ligger starka egoistiska energier bakom.

Vittnesbörden har ett arketytiskt innehåll som visar att fantasierna på ett kraftfullt sätt ansluter till det kollektivt omedvetna skikt, där mänskligheten samlat sitt kollektiva minne. Den Satan som beskrivs här, har hedniska drag och tyder på att vittnesbörden kommer ur djupt hedniska skikt. Detta arkaiska drag i det kollektiv omedvetna bidrog till den besatthet som frigjordes och tillät det onda att gripa omkring sig. Destruktivitet är ett smittsamt fenomen och behöver hanteras mycket varsamt.

⁵⁷ *Formnordiskt lexikon* (1983) Åke Ohlmarks. (Red).

6. Sammanfattning och diskussion

Forskare har gett upphov till ett antal teorier om orsakerna till häxförföljelserna:

- Massprocesserna var förklädda kättarförföljelser, där de hedniskt folkliga troselmenten diaboliserades. Dessa idéer utgick från ett centrum och tvingades småningom på periferin. Vissa forskare menar att det slutliga kristnandet av Europas landsbygd sammanfaller med häxförföljelsernas århundraden.
- Interaktionen mellan läskunniga grupper som ämbetsmän och de anklagades sociala klasser har haft betydelse. Idéerna kring häxsabbaten syns ha varit en teologisk konstruktion som spred fruktan bland bondebefolkningen. Demonologer och jurister gav idéerna kulturell, moralisk och religiös förankring och den myt de på så sätt skapat vidgade därmed klyftorna i bondesamhället
- De europeiska häxförföljelsernas inledning, kulmination och tillbakagång sammanfaller med renässansens spridning, den nationella furstestatens framväxt och konsolidering, av reformation och motreformation och det naturvetenskapliga paradigmskiftet.
- Processerna fyllde en funktion på bynivå inom det folkliga trossystemet, oberoende av de konfessionella skillnaderna.
- Häxförföljelsernas starka övervikt på kvinnliga offer beskrivs på skilda sätt, från att vara ett avtryck av den rådande maktordningen, där maktens män håller kvinnan nedtryckt, till enbart realistiska förklaringsgrunder. Den manliga övervikten av anklagade på Island, i Karelen och de baltiska staterna visar hur stark makt de lokala myterna hade över det upplevda hotet och därmed över syndabocksutnämningen.

Orsaken till trolldomsprocesserna syns alltså vara sammanflätad av ett flertal faktorer. Till dessa orsaker vill jag anföra en djuppsykologisk förklaringsgrund med hjälp av jungiansk teori. Jungs hypotes om det kollektivt omedvetna i vilket mänsklighetens nedärvda reaktionsätt i olika allmänmänskliga situationer finns, kan sprida ljus över de märkligheter som förekom i samband med trolldomsprocesserna. Inflöden i människors drömmar och fantasier av arketyperiska bilder och mytologiska motiv kommer ur det själsliga djup, som Jung benämner det kollektivt omedvetna. När dessa innehåll visualiseras och levandegörs, kan den enskildes medvetande förvirras eller en grupp gripas av masshysteri, vilket blev följden under häxhysterins dagar. Det kollektivt omedvetna innehåller även nya idéer som kan leda till social, politisk och religiös förnyelse, vilka snabbt kan sprida sig eftersom de ligger beredda i människors kollektiva omedvetna. Flera forskare framhåller att renässansens idéer skapade en kraftfull idékollision med den tidigare idétraditionen och att trolldomsprocesserna syns ha följt samma spridningsspår som renässansen.

Bondebefolkningen i Sverige hade under loppet av drygt 400 år redan gjort en hisnande trosresa. De katolska idéerna som under 1200-talet infördes även i de mer perifera delarna av Sverige, hade med sina riter och sin mystik en förmåga att suga upp mycket av de tidigare hedniska trosföreställningarna. När Gustav Vasa under mitten av 1500-talet påförde befolkningen den lutherska traditionen, i syfte att bekosta sina krig med kyrkans rikedomar, togs detta inte väl emot. Från början av 1600-talet förbjöds det helt att vara katolik. Kyrkans

stränga krav, med kyrkoplikt, risslitning och böter som straff för den försumlige, hade länge skapat ångest och andlig förvirring i folksjälén.

I det komprimerade händelseförlopp jag beskrivit i detta arbete, kan man skönja konturerna av skeenden som jag vill likställa med Skuggans utbredning. Som ett mörkt moln sprider sig denna andliga farsot från ett epicentrum i Italien långsamt ut mot de mer perifera delarna av Europa för att till sist drabba Norden och Sverige. Vad vi ser här är en skugga som långsamt sprider sig i en svårtydd bana där vissa byar och städer angrips men inte andra. De första tecknen på denna skuggrörelse ligger så långt borta i tid och rum att de inte uppmärksammas som en fara. Därmed sätts inga balanserande säkerhetsåtgärder in. När myndigheterna sent om sidosätter in korrigerande åtgärder, kan man se att den strängare lagstiftningen och de skarpare kyrkoorden tvärtom leder till en ökning av hysterin och får det rakt motsatta resultatet att det oönskade beteendet ökar.

Ett annat viktigt tecken är att en myt börjar florera, som rättfärdigar diskriminerande bemötanden av vissa andra. När så de mörka energierna är i full styrka utkrävs offer efter uråldrig sedvänja. Detta skedde även under trolldomsprocesserna, där de flesta var kvinnor, endast ett fåtal var män eller högreståndspersoner. När tillräckligt många offer skett, började det hela avklinga. Kritiskt tänkande personer fick då grepp om skeendena. Kanske hade de mörka energierna i det kollektiva medvetandet fällts ut, så att tiden åter var mogen för mer ljus? Därmed hade myten mist sitt bett. Några återfall av häxsabbatsmyten inträffade, det sista i Västerbotten under 1700-talet. Händelserna sjönk undan in i det fördolda, men det mänskliga mörkret ruvar ständigt över nya möjligheter att projicera ut sin svärta.

När mörkermän i världen utnämner andra länder till *Ondskans axelmakter* eller likställer andra nationaliteter med terrorister kan vi vara fullständigt säkra på att kollektiva skuggprojektioner är i omlopp och att dessa kommer att drabba många oskyldiga människor. Vi har alla ett ansvar för att förhålla oss skeptiska till vad som sker i världen och även i vår närmsta omgivning.

En analys av den mytologiska fantasi som utgjorde anklagelsernas kärna visavi ett stort antal kvinnor och några män, visar att den består av fyra element:

- Vardagsinnehåll
- Kompensationsinnehåll
- Magiskt innehåll
- Arketypiskt innehåll

Ett vardagligt innehåll finns i både dröm och saga men bär ibland ett symboliskt innehåll. Dess vardaglighet är inte alltid ett oskyldigt inslag. Om man jämför med lögner, så tjänar vissa vederhäftiga detaljer till att göra visionen trovärdig och döljer därmed det bedrägliga.

Hunger och umbäranden skapade ett stort behov av kompensation som yttrar sig i drömmar om fest och glädje, sexuell frustration likaså. Naturens onda och kyrkans förtryck samverkade till att beröva människorna livsglädjen, vilket fantasierna fick kompensera.

Det magiska innehållet förekom i både bibel och sagor. I dessa berättelser framfördes magiska skeenden som sanna. Att grannar var häxor, rövade barn genom väggar, besökte Satan i Blåkulla var magiska företeelser som så stort sett alla trodde var sanna. Dessa fantasimässiga magiska föreställningar vävdes samman med verklighetens trolldom som omfattade såväl botande som förgörande magi. Hysterin ledde till att en allt hårdare lagstiftning infördes med

dödsstraff för trolldom. Framförallt kyrkan propagerade mot förhållandet med trolldomsutövandet, eftersom man upplevde att vidskepelsen inkräktade på den egna ställningen, genom att vidmakthålla hednisk tro. Bondebefolkningens vidskepelse och oro i missväxttider projicerades på grannar som man ansåg hade stulit bolyckan för dem. Denna virvel av vidskeplighet och ångest skapade ett grymt och dödligt förlopp.

Vittnesbördens har ett arketyriskt innehåll som visar att fantasierna på ett kraftfullt sätt ansluter till det kollektivt omedvetnas skikt. Den Satan som beskrivs här, har hedniska drag och tyder på att vittnesbördens kommer ut djupt hedniskas skikt. Detta arkaiska drag i det kollektiv omedvetna bidrog till den besatthet som frigjordes och tillät det onda att gripa omkring sig. Häxans arketyper har i alla tider projicerats ut på kvinnor i omgivningen av människor med oförlösta inre konflikter visavi den kvinnliga själsrepresentationen. I vittnesmyten förekommer ibland även en ängel som syns skydda barnen. Barnet självt är en arketyper i det kollektiv omedvetna och representerar den högsta utvecklingsnivån i individuationsprocessen. Detta skulle kunna förklara att barnen under denna tid fick en så ovanligt upphöjd ställning att deras ord togs för den oantastliga sanningen.

En väsentlig frågeställning är naturligtvis vad som kan göras för att förhindra att det onda. Det här arbetet påvisar att tecken blir synliga när ett skuggnedfall är på väg, men människor väljer att blunda. Jung menade att vi för att handskas med det onda måste förstå vårt ansvar i de mörka händelser som sker:

Det onda, skulden, den djupa samvetsångesten och den mörka aningen ligger i öppen dager för den som vill se allt detta, skriver han. Det är människor som har gjort det – jag är en människa som har del i den mänskliga naturen, och alltså är jag medskyldig och har i mitt väsen den oförändrade och oförgängliga förmågan och böjelsen att när som helst göra liknande saker. Ingen står utanför mänsklighetens svarta kollektivskugga. Vare sig ogärningarna ligger många generationer tillbaka eller sker idag förblir de symptom på en alltid och allerstädes närvarande disposition och därför är det bra att ha ”fantasi att föreställa sig onda saker” ty endast den dumme kan i längden negligera sin egen naturs förutsättningar. Denna nonchalans gör honom i särskilt hög grad ägnad att brukas som ett onskans instrument. Därmed stärker vi i allra högsta grad vår motståndares position.⁵⁸

Vi kan i samband med trolldomsprocesserna se, att alla samhällets skikt bär sin del av ansvaret för de mörka energiernas utfällning. De högre samhällsklassernas beredskap att ständigt plåga de maktlösa på alla tänkbara sätt under förebärande av stolta ideologier, är en starkt bidragande faktor i detta skuggspel. Hur effektiv och snillrik juridiken än försöker vara i sin ordningsskapande roll, så lyder den under Skuggans lagar och riskerar ständigt att förvanskas på grund av dunkla personliga medvetanden, styrda av vidskepliga eller okritiska föreställningar. Men trots allt var det kritiskt tänkande jurister som till sist skärpte upp de egna förhållningssätten och därmed avslöjade de falska vittnesbördens. De satte stopp för ytterligare processer, inte genom ytterligare dödsdomar utan genom kritiskt tänkande.

Att undvika det onda totalt är inte heller någon lösning enligt Jung:

Det heter nämligen att man skall undvika det onda och helst varken röra vid det eller nämna det. Den avvärjande hållningen till att undvika det onda tilltalar den primitiva böjelsen hos oss att gå ur vägen för det onda eller förpassa det över en gräns av något slag. Vi föredrar att lokalisera det onda till enskilda förbrytare eller grupper av sådana, medan vi själva tvär våra händer i oskuld och ignorerar det ondas allmänna potential. Erfarenheten visar att det onda ligger i

⁵⁸ Jung (1996), s. 22.

människans natur medan den kristna världsåskådningen postulerar Det onda som en metafysisk princip, vilket vältrar över ansvaret från det mänskliga samvetet till djävulen.⁵⁹

Det handlar alltså om att träna förmågan att betvivla riktigheten i sina egna antaganden och att jämföra sina idéer med objektiva fakta. Människor som varken för sig själv eller för andra kan erkänna sina svagheter, får en allt mörkare skugga och fasaden löper allt större risk att spricka. När människor börjar tala om vi och de andra, är dessa mytologiska förhållanden i rörelse. Det gäller att se upp när en viss grupp börjar demoniseras. När högstämda ideologier med arketypiskt innehåll kommer i omlopp i syfte att nedvärdera och förgöra andra människor, då är det dags att dra i nödbromsen, så snabbt det bara går. Myten banar väg för ett rättfärdigande av oetiska handlingar. Om människan i stället för att skylla sitt onda på andra, gör sig medveten om sina egna mörka sidor skulle världen kunna bli en bättre plats att leva i.

⁵⁹ a.a., s. 79.

Litteraturförteckning

Tryckta källor

- Ankarloo, B. (1984). *Trolldomsprocesserna i Sverige*. Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.
- Ankarloo, B. & Henningson, G. (1987). Inledningen. *Häxornas Europa 1400-1700*. Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.
- Baroja, J.C. (1987). De katolska demonologerna. *Häxornas Europa 1400-1700*. I B. Ankarloo & G. Henningsen (Red.) Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.
- Berglund, S. (1974). *Det gamla Ytterlännäs*. Ytterlännäs Hembygdsförening. Nyland.
- Clark, S. (1987). De protestantiska demonologerna. *Häxornas Europa 1400-1700*. I B. Ankarloo & G. Henningsen (Red.) Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.
- Cohn, N. (1993). *Europe's inner demons. The demonization of Christians in medieval Christendom*. Pimlico, London.
- Fornordiskt lexikon* (1983) Å. Ohlmarks (Red). Tiden, Stockholm.
- Hark, H. (1993). *Jungianska grundbegrepp från A till Ö*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Hornaeus, J. (1771) Berättelse om vidskepelser och häxprocesser i Ångermanland. *Ångermanlands-Medelpad årsbok 1935*. Västernorrlands Läns Hembygdsförbund. Översatt till modern svenska.
- Institoris, H. (nytryck 2007). *The Malleus Maleficarum* Översatt av P.G. Maxwell-Stuart. Manchester University Press, Manchester.
- Jacobi, J. (1981). *C. G. Jungs psykologi*. Berghs förlag AB, Malmö.
- Jaffé, A. (1964). Symboler i bildkonsten. I C.G. Jung (Red.), *Människan och hennes symboler*. Forum.
- Jung, C.G. (2000). *Aion. Om självets symbolhistoria*. Natur & Kultur, Stockholm
- Jung, C.G. (1994) *Psykets dynamik och struktur*, Natur & Kultur, Stockholm.
- Jung, C.G.(1996). *Själen och döden*, Natur & Kultur, Stockholm.
- Larsson, S. (1995). *Kvalitativ analys – exemplet fenomenografi*. Studentlitteratur, Lund.
- Llewellyn Barstow, A.(1994). *Witchcraze. A new history of the European witch hunts*. Pandora, CA, USA.
- Linderholm, E. (1918). *De stora häxprocesserna i Sverige*. J.A. Lindblads Förlag, Uppsala.

- Muchembled, R. *Häxornas Europa 1400-1700*. Satansmyter och kulturella realiteter. I B. Ankarloo & G. Henningsen. Institutet för rättshistorisk forskning, serien II, Lund, 1987.
- Nordlander, J. (1934). *Drag ur livet i Ångermanland på 1500- och 1600-talen*. Norrländska samlingar häftet 14 (III:4) C.E. Fritzes bokförlag, Stockholm.
- Oja, L. (1999). *Varken Gud eller natur. Synen på magi i 1600- och 1700-talets Sverige*. Brutus Bokförlag Symposium, Stockholm/Stephag.
- Puktörne, T. (1994). Det stora oväsendet 1668-1676. *Ångermanland Medelpad 1994-95*. Ångermanlands och Medelpads Hembygdsförbund, 1994
- Rowland, R. Natthäxor och vardagshäxor. I B. Ankarloo & G. Henningsen, *Häxornas Europa 1400-1700*. Institutet för rättshistorisk forskning, serien II, Lund, 1987.
- Russel & Brooks (2007). *A history of witchcraft. Sorcerers, Heretics & Pagans*. Thames & Hudsons Ltd, Hudson.
- Torsåkers minnesskrift* (1954). Torsåkers kommun. Sollefteå.
- Trevor-Roper, H. (1967). *The European Witch-craze of the Sixteenth and Seventeenth Centuries and Other Essays*. Harper Torchbooks. Harper & Row, New York and Evanstone.
- Sharp, D. (1993.) *Jungiansk ordbok*. CJP, Centrum för Jungiansk Psykologi AB, Solna.
- Stattin, J. (1996). *Torsåkers kyrka*. Torsåkers församling, Nyland.
- Sundin, P. & T. (1978). *Häxorna. Häxtro och vidskepelse i 1600-talets Ångermanland*. Förord, J. Stattin. Cewe-förlaget AB.
- Tedeschi, J. (1987) Inkquisitionen och häxorna. *Häxornas Europa 1400-1700*. I B. Ankarloo & G. Henningsen (Red.) Institutet för rättshistorisk forskning. Lund.
- Åberg, A., (1989). *Häxorna. De stora trolldomsprocesserna i Sverige 1668-1676*. Esselte Studium, Akademiförlaget, Göteborg.
- Vedfelt, O. (1996). *Drömmar och drömtolkning*, Forum.
- von Franz, M.-L. (1964). Individuationsprocessen. I C.G. Jung (Red.), *Människan och hennes symboler*. Forum.
- von Franz, M.-L., (1994). *Skuggan och det onda i sagan*. Gedins förlag, Stockholm
- Östling, P-A (2002). *Blåkulla, magi och trolldomsprocesser. En folkloristisk studie av dolklika trosföreställningar och av trolldomsprocesserna inom Svea Hovrätts jurisdiktion 1597-1720*. Uppsala universitet, Uppsala.

Otryckta källor

Rannsakingar i oktober 1674 ang. trolldomsväsendet i Angermanland; Dals, Torsåkers och Ytterlännäs socknar. (Södra Ångermanlands domsagas arkiv, vol. A I a: 1) Avskrift utförd av T. Sundin.

Hornaeus, J. (1771). Avskrift och modern översättning av vissa delar av hans relation. G. Nordqvist, K. Melin, I. Lundin, Studieförbundet Vuxenskolan, 2002.

Muntlig källa

Lokalguiden G. Nordqvist, Torsåker.